

In memoriam dr. J.A.A. van Doorn (1925-2008)

Op 14 mei 2008 overleed, op drieëntachtigjarige leeftijd, na een langdurige en slopende ziekte, Dr. J.A.A. van Doorn, emeritus hoogleraar in de sociologie aan de Erasmus Universiteit en ere-lid van de Nederlandse Sociologische Vereniging. Het gedicht op de overlijdenskaart, van Hans Sahl, typeert hem zeer: milde ironie en levenswijsheid in enkele zinnen samengepakt.

*Ich gehe langsam aus der Welt heraus
in eine Landschaft jenseits aller Ferne
und was ich war und bin und was ich bleibe
geht mit mir ohne Ungeduld und Eile
in ein bisher noch nicht betretenes Land.*

Jacques van Doorn las vaak gedichten. Rustig met een rustgevende sigaar, tegelijkertijd de wereld verkennend. Zo was ook zijn sociologie: met een rustige, koele en vaak ook enigszins iro-nische blik de sociale wereld om hem heen verkennend, om daarna met trefzekere woorden die wereld te beschrijven, opdat anderen daarin zouden zien wat hij zag. Waar anderen veel com-plexiteit en ingewikkelde relaties zagen, drong hij tot de kern van een zaak door: “baas in eigen huis en het huis ten laste van de gemeenschap¹”. Van Doorn had niet zoveel woorden nodig om de golf van democratisering in de jaren zeventig te kenschetsen. De observatie was trefzeker en dwong bewondering voor én acceptatie van diezelfde observatie af. Ik zou nog heel veel van deze trefzekere beschrijvingen kunnen geven, maar eerst en vooral wil ik de bron noemen waar-uit al die prachtige boeken, artikelen, stukken, essays en columns van hem voortkwamen: dat was zijn intellectuele eerlijkheid en zijn daaraan direct gekoppelde geestelijke onafhankelijk-heid. Jacques van Doorn was boven alles een *honnête homme*, de beschaafde, scherpe, graag voor de buitenwereld burgerlijke, maar o zo onafhankelijke intellectueel.

Die eigenschappen hebben mij en vele anderen blijvend aan Jacques van Doorn gebonden en deze eigenschappen waren een voorbeeld voor de groep jonge beoefenaren van de sociale weten-schappen, die hij na 1970 om zich heen wist te verzamelen. Nadat hij de Sociale Faculteit in Rotterdam opgebouwd had en daar veel jonge sociologen en politicologen en afgestudeerden van andere disciplines de kans had gegeven zich vrijelijk te ontplooien, werd op zijn initiatief en vanuit zijn ideeën het tijdschrift *Beleid en Maatschappij* opgericht, waar zeer velen, niet alleen academische beoefenaren, maar ook praktijkmensen graag aan meededen. De leidraad werd door hem gedragen, hij was jarenlang (1973-1988) een geanimeerde voorzitter van de redactie. Secundaire reflectie werd de formule, daarmee aangevend dat de wereld om ons heen niet hijgerig achterna gerend moest worden, maar grondig bekeken, waar nodig bekritiseerd en vooral op een goede wetenschap-pelijke manier geïnterpreteerd. Het was niet nodig de wereld te veranderen – zijn conservatieve scepsis hield hem van allerlei gekke mode af – als die wereld maar wel geïnterpreteerd werd.

Zijn betekenis voor de naoorlogse sociologie in Nederland was op dat keerpunt van de Nederlandse samenleving, rond 1973, al zeer groot en zijn status als toonaangevende, alom bekende socioloog onbetwist. Hij was er immers van het allereerste begin bij geweest en had in de beginjaren vijftig met enkele andere “jonge Turken” een modern-wetenschappelijk sociologisch tijdschrift, *De Sociologische Gids*, opgericht (1952-53), als bewuste tegenhanger van het al te stoffig geworden *Mens en Maatschappij*. Zijn studie in de sociografie te Amsterdam (1946-1951), onderbroken door zijn militaire dienst in Nederlands-Indië, was meer een zelfstudie geweest van zaken die hem vooral interesseerden, zoals geschiedenis, de militaire organisatie, het maatschappelijk werk, sociale stratificatie. Hij promoveerde in 1956 bij F. van Heek op het proefschrift *Een sociologische benadering van het organisatieverschijnsel*, te Leiden, waar hij in 1958 bijzonder hoogleraar werd.

Theoretisch en praktisch-organisatorisch gaf hij duidelijk richting aan het zich van de sociografie losmakende nieuwe vak sociologie, zette als onderdirecteur en vanaf 1956 als directeur van het ISONEVO (Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk) de eerste stappen in het modern empirische sociologische beleidsonderzoek (onder andere naar de gevolgen van de Februariramp) en drukte op deze wijze zijn stempel op de ontwikkeling van de sociologie in ons land. Hij kan gerust als een van de belangrijkste grondleggers van de moderne sociologie beschouwd worden. *Moderne Sociologie*, zo heette ook het met Cor Lammers in 1959 gepubliceerde invloedrijke leerboek, dat tot diep in de jaren tachtig (15e druk) zou worden gezien als hét boek om kennis te maken met en kennis te nemen van de sociologie als academisch erkende zelfstandige wetenschappelijke discipline. In 1960 werd hij hoogleraar in de sociologie aan de Economische Hogeschool Rotterdam, waar hij naar eigen inzicht en initiatief een nieuwe sociologieopleiding mocht bouwen. Hij zou daar tot aan zijn, tegen zijn wil vervroegde, emeritaat in 1987 blijven.

Zijn geschriften zijn te talrijk om in dit bestek allemaal genoemd te worden². Ik noem, gekleurd door mijn eigen voorkeur, enkele belangrijke werken: *De proletarische achterhoede* (1954), *Sociale ongelijkheid en sociaal beleid* (1963), *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie* (1964), *Organisatie en maatschappij* (1966), *Armed forces and society* (1968), *Met man en macht: Sociologische studies over maatschappelijke mobilisatie* (1973), *Orde-opstand-orde: Notities over Indonesië* (1973), *The soldier and social change* (1975), *De laatste eeuw van Indië* (1994) en *Indische lessen: Nederland en de koloniale ervaring* (1995). Zeer in het bijzonder is mij dierbaar geworden: *Ontsporing van geweld* (1970), waarin hij indringend en gedetailleerd verslag doet van het met Wim Hendrix op eigen initiatief ondernomen onderzoek onder Nederlandse soldaten in het toenmalige Nederlands-Indië tijdens de politionele actie (1947-1950). Pas toen de tijd er rijp voor was, door hevige debatten in 1969, konden zij die studie afmaken en publiceren. Als studie over geweld en geweldexcessen geeft dit boek het beste wat de sociologie als maatschappijwetenschap naar mijn mening kan brengen (tweede, uitgebreide druk in 1983). Naar inhoud zeer opvallend, maar weinig opgevallen is ook zijn studie *Rede en macht*, direct na zijn emeritaat gepubliceerd in 1988. Wie nu daarin opnieuw het hoofdstuk over ‘Etniciteit en pluralisme’ leest, met discussies over de vraag ‘Zijn culturen gelijkwaardig?’ en ‘Zijn kerken geloofwaardig?’ ziet hoe zijn kritische opstelling jegens het aanwakkeren van maatschappelijke

en etnisch-religieuze tegenstellingen in de dagen van Fortuyn en Hirs Ali stevig verankerd is op een overtuigende sociologische kijk op samenlevingen in conflict.

Nog enkele bijzondere activiteiten in zijn initiatiefrijke en stimulerende rol in de sociologiebeoefening in Nederland wil ik noemen. Onder zijn leiding kwam de reeks "Sociologische klassieken" tot stand, die vanaf 1970 in vertaling belangrijke sociologische hoofdwerken onder het bereik van velen bracht (Michels, Weber, Albrow, Goffman etc). De op zijn initiatief gestarte en nog steeds bestaande reeks jaarboeken van *Beleid en Maatschappij*, waarin bekende boeken zijn verschenen als *De stagnerende verzorgingsstaat* (1978, met Kees Schuyt) en *De interventiestaat* (1984, met Jos de Beus) en tenslotte zijn poging om bij de universitaire bezuinigingsoperatie van 1986, waarin het ministerie van Onderwijs een directe aanval deed op de wetenschappelijke onafhankelijkheid van hoogleraren en ander wetenschappelijk personeel, een vakbond van universitaire werkers op te richten (dit initiatief is jammerlijk mislukt). Teleurgesteld door de zijns inziens ruïneuze bedilzucht van hoge ambtenaren, beëindigde hij zijn academische loopbaan in 1987.

De columns die hij al schreef in *NRC-Handelsblad* hadden als titel "Zo gezien". En ook in die twee kleine woordjes lag zijn zelfironie en wijs inzicht. "Zo gezien" wilde zeggen: ach, je leest het even, een momentje maar, en morgen is er al weer een andere dag. Het is iets voorbijgaands. Maar ook: Zó heb ik het gezien, ik geef hier mijn eigen mening, mijn eigen visie op de dingen, hoe klein of groot ook, en dat is van waarde. Zien jullie dat nu ook zo of niet? Eerlijk in alles, recht door zee, schoppen als iemand nu echt een flinke uithaal, alles in het nette natuurlijk, verdiend had, bijvoorbeeld toen men zijn onafhankelijke universiteit, zijn geestelijke vrijheid en academische werk wilde afbreken. Nooit iemand naar de mond pratend, nooit iemand grof beledigend, sine ira et studio. Van Doorn verenigde in zich de voortreffelijkheden van de grote sociologen Max Weber, Durkheim, Simmel, Aron en Marx, met de diepborende, niets ontziende blik. Zo werd hij de eminente socioloog die hij zijn leven lang gebleven is, hoezeer de geschiedenis, de antropologie, de niet westerse werelden hem ook interesseerden.

De bron van intellectuele eerlijkheid en onafhankelijkheid is onverminderd zichtbaar gebleven, gedurende zijn lange loopbaan en zijn vruchtbare leven. Jacques van Doorn is eigenlijk nooit met emeritaat gegaan. Zijn enorme rijkdom van geest, waar zo velen van hebben geprofiteerd, was een feest. Zo ging hij gewoon door met werken, in dezelfde spirit als waarmee hij alles daarvoor met verve en stijl had aangepakt. Hij werd een befaamd columnist van het dagblad *Trouw* en van *HP/De Tijd*, door velen bewonderd om zijn heldere, bondige stijl en verstandige standpunten. Ik benadruk hierbij vooral zijn intellectuele voorbeeld en standvastigheid, zijn vormen en erudiete inhoud. Jacques van Doorn is de socioloog die iedereen kent – juist buiten de kring van sociologen – en de socioloog die iedere andere socioloog had willen zijn of tenminste een beetje wilde navolgen. Hij duldde iedereen in zijn schaduw, maar niemand kon in zijn schaduw staan.

Na een lang ziekbed is de schaduw toch gekomen. Hij heeft er lang tegen gevochten of eigenlijk, het fier proberen te negeren, want het werk en het leven hoorden gewoon door te gaan. Hij bleef tot twee weken voor zijn dood zijn columns schrijven en hij publiceerde vorig jaar nog een baanbrekende studie *Duits socialisme, het falen van de sociaal-democratie en de triomf van het nationaal-socialisme* (2007).

Ook voor het onvermijdelijke had hij nog woorden: dichterswoorden om dat vele dat hij te zeggen heeft gehad, en ons allemaal geschonken heeft, nog treffend en zeker bondig samen te vatten, in twee strofen van Hans Sahl. Zo'n leven, zijn leven, is een hoogstaand voorbeeld gebleven van intellectuele arbeid, van eerlijkheid, van beschaving, van een welbesteed bestaan. De Nederlandse sociologie en al haar beoefenaren zijn hem hiervoor heel veel dank verschuldigd en zijn voorbeeld zal nog lang bij ons blijven.

Kees Schuyt

Noten

1. Van Doorn, J.A.A. (1978). De verzorgingsmaatschappij in de praktijk. In J.A.A. van Doorn & C.J.M. Schuyt (Red.), *De stagnerende verzorgingsstaat*. Meppel: Boom, Meppel, p. 29.
2. In 1985 verscheen een bibliografie (1945-1985): *De man en zijn werk, De bijdrage van J.A.A. van Doorn aan de beoefening van de sociologie in Nederland*, EUR Rotterdam 1985.